Jan Palkoska

Inesse a *concipi* ve Spinozově *Etice I*

Úvod

Spinoza definuje substanci a modus v první části *Etiky*[i] pomocí dvojího kontrastu: staví proti sobě jednak „být v sobě“ (*in se esse*) a „být v jiném“ (*in alio esse*), jednak „být pojímán skrze sebe“ (*per se concipi*) a „být pojímán skrze jiné“ (*per aliud concipi*).[ii] Není zcela jasné, co přesně tato relační určení v definicích znamenají; a protože Spinoza jejich význam v *Etice* ani v dalších textech výslovně nevyjasňuje, nezbývá než tuto otázku, která je zcela zásadní pro celkový výklad Spinozovy metafyzické pozice, řešit nepřímo na bázi výkladových hypotéz.

---

[i] Spinozovy spisy cituji v latinských originálech podle standardní edice Spinoza 1925. Při citování *Etiky* užívám následujících zkratek: „a“ znamená axiom (*axioma*), „c“ znamená důsledek (*corollarium*), „d“ znamená důkaz (*demonstratio*), „D“ znamená definice (*definitio*), „e“ znamená vysvětlení (*explicatio*), „p“ znamená tvrzení (*propositio*), „s“ znamená poznámku (*scholium*). „1p6d2“ tak například znamená *Etika*, část 1, tvrzení 6, důkaz 2.

[ii] „*Per substantiam intelligo id, quod in se est, per se concipitur: hoc est id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, à quo formari debeat*.“ (1D3) „*Per modum intelligo substantiæ affectiones, sive id, quod in alio est, per quod etiam concipitur*.“ (1D5)

V současném bádání budí v této souvislosti největší pozornost dva konkurenční návrhy. Podle prvního (nazvěme jej „inherenční hypotéza“) je při výkladu uvedených definičních určení třeba vyjít ze vztahu inherence v subjektu [ἐν ὑποκειμένῳ ἐστιν, *subiecto inesse*], jak jej zavedl Aristotelés v *Kategoriích*,[i] s případnými úpravami reflektujícími Descartovo novátorské zacházení s pojmem modu.[ii] Druhý návrh (nazvěme jej „kauzální hypotéza“) pak bere za své výkladové východisko vztah účinné příčinnosti. Vzhledem ke spletitosti problematiky není mým vlastním cílem rozhodnout, kterému z obou návrhů je vposled dobré dát přednost; spíše chci představit určitý problematický moment Spinozovy koncepce, v jehož světle ostře vystupují silné i slabé stránky obou hypotéz a jehož rozvinutí by mělo umožnit zhodnocení konkrétních interpretačních pozic zastávaných spinozovskými badateli v poslední době.[iii]

---

[i] Srv. Aristotelés, *Cat.* 1a16–2b6.

[ii] Viz níže, oddíl 2.1.

[iii] Různé varianty inherenční hypotézy dominují spinozovskému bádání až do konce 60. let 20. století, kdy vyšly průkopnické knihy Gueroult 1968 a Curley 1969, představující a obhajující konkurenční kauzální hypotézu (srv. Gueroult 1968, s. 15, 21–22, 60–65; Curley 1969, s. 4–28, 36–38, 74–77; Curley se k tématu krátce vrací ještě v Curley 1998, s. 30–36). Curleyho stanovisko ostře kritizuje Bennett 1984, s. 92–94; Bennett nicméně spolu s Curleym uznává, že inherenční hypotéza je rovněž neudržitelná, a nabízí velmi nestandardní řešení (srv. Bennett 1984, 4. kapitola). Polemika mezi oběma badateli vyvrcholila přímou konfrontací na konferenci v Jeruzalémě v r. 1987, která je zaznamenána v Curley 1991 a Bennett 1991 (Bennett se k tématu vrací ještě v Bennett 2001, §§ 56–58). Carriero 1995 nabízí alternativní kritiku Curleyho výkladu a vrací se k inherenční hypotéze ve víceméně tradiční podobě. Konečně Della Rocca 2008, s. 58–69 představuje pokus o smíření zdánlivě neslučitelných hypotéz jakožto různých vyjádření téhož vztahu. Řešení Della Roccy mi není zcela srozumitelné a v této studii se s ním nebudu přímo konfrontovat. Vzhledem k tomu, že Della Rocca zjevně považuje jak

V prvním oddílu krátce představím obě hypotézy a poukážu na jistý systematický problém, s nímž se obě musí vypořádat. V druhém a třetím oddílu pak uvedu a kriticky prověřím různé přístupy, které jsou každé z hypotéz při řešení nastoleného problému k dispozici.

1. Problém

1.1 Inherenční hypotéza a kauzální hypotéza

Pro nedostatek místa nemohu podrobně rozebírat, jak byly vztahy inherence a kauzální závislosti na bázi účinné příčinnosti uplatňovány při výkladu Spinozových definic substance a modu u jednotlivých interpretů; spokojím se jen s krátkým podáním jádra obou hypotéz.[i] Relevantní vztah účinné příčinnosti[ii] spočívá na běžných intuicích produktivního vyvádění do existence v kombinaci s aristotelskou koncepcí nutného produkování účinku příslušnou příčinou. Vztah inherence je naproti tomu technický pojmový nástroj zavedený původně v 2. kapitole Aristotelových *Kategorií*: Aristotelés klasifikuje subjekt-predikátové výpovědi za pomoci jistých ontologických struktur, přičemž „inherence“ je tradiční výraz pro označení jednoho ze dvou vztahů, jejichž prostřednictvím je klasifikace

inherenční, tak kauzální hypotézu za různá legitimní vyjádření téhož vztahu, jsou nicméně mé závěry do určité míry relevantní i pro jeho stanovisko.

[i] Úloha a proměny uplatňování inherenční hypotézy v kontextu výkladů Spinozova myšlení jsou přehledně zmapovány v Carriero 1995, s. 246–253. Vztah účinné příčinnosti byl při výkladech Spinozových definic a souvisejících pasáží vždy uplatňován v intuitivní, teoreticky nesofistikované podobě.

[ii] Vzhledem k tomu, že jiné než účinné kauzální vztahy nehrají v této studii (stejně jako u Spinozy) žádné role, budu napříště pro stručnost psát pouze „příčinnost“ namísto „účinná příčinnost“.

provedena – totiž vztahu, k němuž Aristotelés odkazuje výrazem „ἐν ὑποκειμένῳ ἐστιν“, tj. „být v subjektu“ (druhý ze zmíněných ontologických vztahů nazývá Aristotelés „καθ' ὑποκειμένου λέγειν“, tj. „vypovídat se o (anebo predikovat) subjektu“).[i] V takovém pojetí hrají jak vztahy inherence, tak vztahy příčinnosti ontologické, a nikoli pouze pojmové role, a pro oba typy vztahů je význačné, že implikují asymetrickou existenční závislost mezi svými termíny. Pokud jde o způsoby, jak oba typy vztahů naopak vzájemně jednoznačně odlišit, lze za prvé operovat s požadavkem simultánní existence termínů vztahu: zdá se, že zatímco v případě vztahu inherence musí taková simultánnost nastávat vždy, v případě vztahu příčinnosti takový striktní a všeobecný požadavek neplatí. V debatách o výkladu definičních znaků substance a modů u Spinozy ovšem hrál rozhodující roli jiný rozlišovací znak: totiž skutečnost, že na rozdíl od vztahu příčinnosti implikuje vztah inherence *ex definitione*, že *y* v „*x* je v *y*“ platí za subjekt příslušného *x*, ať už se to, že něco je subjektem, ontologicky interpretuje jakkoli.

---

[i] „Τῶν ὄντων τὰ μὲν καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται, ἐν ὑποκειμένῳ δὲ οὐδενί ἐστιν, οἷον ἄνθρωπος καθ' ὑποκειμένου μὲν λέγεται τοῦ τινὸς ἀνθρώπου, ἐν ὑποκειμένῳ δὲ οὐδενί ἐστιν· τὰ δὲ ἐν ὑποκειμένῳ μέν ἐστι, καθ' ὑποκειμένου δὲ οὐδενὸς λέγεται, – ἐν ὑποκειμένῳ δὲ λέγω ὃ ἔν τινι μὴ ὡς μέρος ὑπάρχον ἀδύνατον χωρὶς εἶναι τοῦ ἐν ᾧ ἐστίν, – οἷον ἡ τὶς γραμματικὴ ἐν ὑποκειμένῳ μέν ἐστι τῇ ψυχῇ, καθ' ὑποκειμένου δὲ οὐδενὸς λέγεται, καὶ τὸ τὶ λευκὸν ἐν ὑποκειμένῳ μέν ἐστι τῷ σώματι, – ἅπαν γὰρ χρῶμα ἐν σώματι, – καθ' ὑποκειμένου δὲ οὐδενὸς λέγεται· τὰ δὲ καθ' ὑποκειμένου τε λέγεται καὶ ἐν ὑποκειμένῳ ἐστίν, οἷον ἡ ἐπιστήμη ἐν ὑποκειμένῳ μέν ἐστι τῇ ψυχῇ, καθ' ὑποκειμένου δὲ λέγεται τῆς γραμματικῆς· τὰ δὲ οὔτε ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν οὔτε καθ' ὑποκειμένου λέγεται, οἷον ὁ τὶς ἄνθρωπος ἢ ὁ τὶς ἵππος, – οὐδὲν γὰρ τῶν τοιούτων οὔτε ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν οὔτε καθ' ὑποκειμένου λέγεται·– ἁπλῶς δὲ τὰ ἄτομα καὶ ἓν ἀριθμῷ κατ' οὐδενὸς ὑποκειμένου λέγεται, ἐν ὑποκειμένῳ δὲ ἔνια οὐδὲν κωλύει εἶναι· ἡ γὰρ τὶς γραμματικὴ τῶν ἐν ὑποκειμένῳ ἐστίν.“ (*Cat.* 1a16–1b9; citováno dle Aristotelés 1831.) Podstatná je zejména Aristotelovo vysvětlení v druhé větě: „ἐν ὑποκειμένῳ δὲ λέγω ὃ ἔν τινι μὴ ὡς μέρος ὑπάρχον ἀδύνατον χωρὶς εἶναι τοῦ ἐν ᾧ ἐστίν“.

Tvrzení, že uvedené hypotézy vskutku vedou k nejpřijatelnějším výkladům vztahu *inesse* v 1D3 a 1D5, je poměrně solidně podložené. Za prvé lze každou z hypotéz textově doložit. Tak existuje nejméně jedna pasáž, v níž Spinoza jednoznačně spojuje vztah *inesse* s existenční kauzální závislostí:

„[S]i res sit in se, sive, ut vulgò dicitur, causa sui, *tum per solam suam essentiam debebit intelligi;* si verò res non sit in se, sed requirat causam, *ut existat, tum per proximam suam causam debet intelligi: Nam reverâ cognitio effectûs nihil aliud est, quàm perfectiorem causae cognitionem acquirere*.“[i]

V jiné pasáži ze zhruba téže doby pak Spinoza při výkladu vztahu *inesse* uplatňuje vztah existenční (ne)závislosti způsobem, který silně upomíná na aristotelský pojem inherence:

„*Nam cùm per Substantiam intelligam id, quod per se, in se concipitur, hoc est, cujus conceptus non involvit conceptum alterius rei: per modificationem autem, sive per Accidens id, quod in alio est, per id, in quo est, concipitur. Hinc clarè constat Primò, quòd Substantia sit prior naturâ suis Accidentibus.* Nam haec sine illâ nec existere, nec concipi possunt.“[ii]

[i] Spinoza, B., *Tractatus de Intellectus Emendatione* [1660?]; Spinoza 1925, sv. 2, s. 34.
[ii] Spinoza, B., *Epistola* 4 [1661?], Spinoza 1925, sv. 4, s. 13–14; mé zdůraznění.

Jedná se nicméně o ojedinělé a navíc poměrně rané pasáže,[i] takže (přestože u Spinozy je taková situace ohledně textových dokladů obvyklá) je namístě požadovat další doklady. Podstatné je zejména sledování způsobů, jimiž Spinoza v *Etice* popisuje vztah mezi mody a substancí (tj. mezi *definienda* v 1D5 a 1D3). Asi nejpřesvědčivější podporu pro inherenční hypotézu v tomto ohledu skýtá 1p15d:

„*Modi autem* (per Defin. 5.) *sine substantiâ nec esse, nec concipi possunt*."

Edwin Curley pak naproti tomu podává výčet míst v *Etice*, na nichž Spinoza pro popis vztahu modů a substance užívá *prima facie* kauzální výrazivo:

„When Spinoza does undertake to characterize the relation between modes and substance – beyond saying that they exist in it and are conceived through it – […] [h]e says that God is the cause of the things that are in him (1p18d), that he has produced them (1p24), that he has determined them (1p26), or that they follow from him (1p28d)."[ii]

[i] Kontroverzní otázku relevance Spinozových ranějších textů pro výklad Spinozovy pozice v *Etice* ponechávám stranou. Právě citované pasáže prokazují přinejmenším tolik, že Spinoza zkoumané definiční znaky vskutku spojoval s kauzálními a inherenčními kontexty alespoň v některých stadiích svého filosofického vývoje. Relevanci citovaných pasáží pro výklad *Etiky* pak nepřímo podporují argumenty v následujících odstavcích.

[ii] Curley 1969, s. 19.

Poslední argument pro přiměřenost inherenční nebo kauzální hypotézy vychází z důsledného domyšlení axiomu 1a1:

„*Omnia, quæ sunt, vel in se, vel in alio sunt*.“

Lze ukázat, že toto tvrzení si sotva udrží axiomatický charakter, budeme-li „*in se esse*“, resp. „*in alio esse*“ interpretovat na bázi běžných významů „bytí v“, tj. zejména ve smyslu prostorové nebo časové obsaženosti, anebo ve smyslu vztahu části k celku; a že naopak významy „bytí v“ implikované inherenční, resp. kauzální hypotézou axiomatický charakter 1a1 uchovávají.[i]

[i] Úvaha postupuje následovně: „*x* je v sobě“ a „*x* je v jiném“, brané *simpliciter*, tvoří pouze kontrární, nikoli kontradiktorní protiklad, což vážně ohrožuje axiomatický charakter 1a1, protože pouhé kontrární protiklady nikdy nemohou společně vyčerpat doménu určenou výrazem „*omnia quæ sunt*“. Této hrozbě se lze nejsnáze vyhnout, přečteme-li Spinozovo *inesse* tak, že nutně platí $\square x \square y(\square inest(x, y) \square inest(x, x))$. Takový výklad však zjevně neplatí pro vztahy prostorové a/nebo časové obsaženosti ani pro vztahy části a celku, jak se jim běžně rozumí; vztahy inherence i vztahy kauzální závislosti naproti tomu tímto testem hladce projdou (nezapomínejme, že Spinoza bez zábran pracuje s pojmem *causa sui* – viz 1d1). Situace je podobná i s ohledem na další požadavek implikovaný v 1a1, totiž že jak „*x* je v sobě“, tak „*x* je v jiném“ musí být smysluplné výrazy: v případech běžných časových, prostorových a mereologických vztahů bychom dostali výsledky, které by sotva mohly platit za smysluplné, např. že některé entity mohou být (v jednom a tomtéž ohledu) částmi sebe samých nebo že některé prostorové a/nebo časové entity jsou svým vlastním prostorem a/nebo časem; inherenční ani kauzální vztahy naproti tomu při aplikaci na navržené čtení k takovým absurdním důsledkům nevedou.

S přihlédnutím k uvedeným dokladům budu nadále předpokládat, že buď inherenční, nebo kauzální hypotéza s největší pravděpodobností vede ke správnému výkladu vztahu *inesse* v 1D3 a 1D5.

1.2 Problém slučitelnosti

Na rozdíl od vztahu *inesse* lze rámcový význam vztahu *concipi* odvodit přímo z úvodních pasáží *Etiky*: 1D3, 1D5, 1a5 a 1p2d ve vzájemných souvztazích vedou k závěru, že „*x* je pojímáno skrze *y*“ znamená tolik co „pojem *x*-u zahrnuje pojem *y*-u“.[i] Vnucuje se tedy otázka: Proč by měla inherenční nebo kauzální hypotéza platit za relevantní nebo dokonce základní i vzhledem k výkladu vztahu *concipi*, jak tvrdím na začátku této studie? Vždyť v tomto případě Spinoza poměrně jasně říká, co daným vztahem míní, a inherence ani příčinnost nejsou podle všeho vůbec ve hře.

Odpověď vychází z domyšlení 1D5:

[i] „*Quæ nihil commune cum se invicem habent, etiam* per se invicem intelligi non possunt, sive conceptus unius alterius conceptum non involvit.“ (1a5; mé zdůraznění) „Unaquæque [substantia] […] per se debet concipi, sive conceptus unius conceptum alterius non involvit.“ (1p2d; mé zdůraznění) 1D3 nabízí modifikované rozvinutí na bázi podmínek pro vytvoření příslušného pojmut: „[*I*]*d, quod* […] *per se concipitur: hoc est id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, à quo formari debeat.*“ Mám za to, že význam této formulace je ekvivalentní významu formulace, kterou jsem právě uvedl v textu.

„*Per modum intelligo substantiæ affectiones, sive id, quod in alio est*, per quod etiam concipitur.“[i]

Tato věta implikuje, nakolik dohlížím, že „*y*“ v „*x* je v *y*“ a „*y*“ v „*x* je pojímáno skrze *y*“ (a tudíž také, jak se před chvílí ukázalo, „*y*“ v „pojem *x*-u zahrnuje pojem *y*-u“) odkazuje striktně k *jedné a téže* entitě. Avšak je-li tomu tak, nemohou významy vztahů *inesse* a *concipi* platit za obsahově zcela nezávislé: přinejmenším totiž musí platit, že ontologické závazky implikované v obou zkoumaných vztazích musí být vzájemně slučitelné, a to aniž by přitom vznikl rozpor s diskriminační funkcí, kterou oba vztahy mají plnit v 1D3 a 1D5. Přesněji řečeno je třeba zajistit, aby určení *y*-u jako subjektu, resp. jako účinné příčiny příslušného *x* bylo slučitelné s tím, že pojem *y*-u je „zahrnut“ v pojmu *x*-u, a to aniž by příslušné substituce v 1D3 a 1D5 vedly k absurditám.

Mám za to, že takto vymezená otázka slučitelnosti rozhodně není triviální; a domnívám se dokonce, že vezmeme-li tento problém vážně, může se stát prubířským kamenem při hodnocení různých konkurenčních výkladů vztahů *inesse* a *concipi* ve Spinozově metafyzice.

Máme-li docenit, jak vážný problém se zde rýsuje, bude dobré nejprve uvážit, co se přihodí, přečteme-li 1D3 a 1D5 v kontextu uvedených závazků na bázi intuitivního a *prima facie* přijatelného pojetí pojmové zahrnutosti.[ii] Podle tohoto běžného pojetí zhruba platí, že pojem

[i] Mé zdůraznění.

[ii] S výjimkou úvodních pasáží *Etiky* Spinoza výrazu „*involvere*“ obvykle užívá k zachycení vztahu mezi esencí a existencí (ve spojeních jako „*essentia involvit existentiam*“), anebo k zachycení vztahu mezi definicí a jejími prvky (ve spojeních jako „*definitio involvit contradictionem*“), a nikde výslovně neříká, jak přesně se má podle něj

A je zahrnut (či obsažen) v pojmu *B* tehdy a jen tehdy, když připsání (referentu) *B* něčemu striktně implikuje připsání (referentu) *A* něčemu, tj. tehdy a jen tehdy, když platí, že □x(*B*x□*A*x); anebo (což znamená totéž) tehdy a jen tehdy, když je výrok „Všechna *B* jsou *A*“ analytický.[i] Tak se např. pojem *živočich* běžně bere jako zahrnutý v pojmu *člověk*, pojem *třístranný* jako zahrnutý v pojmu *trojúhelník*, a rovněž – abychom nezůstali u sortálních, resp. matematických termínů – pojem *vzdělaná* jako zahrnutý v pojmu *vysoká vzdělaná žena*. Výchozí přijatelnost takového pojetí dále podporuje i 1D3, v níž je „*quod per se concipitur*“ explikováno jako „*id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, à quo formari debeat*“: v souladu s tím by totiž pojem *člověk* (a rovněž *trojúhelník* nebo *vysoká vzdělaná žena*) skutku platil za *quod per aliud concipitur*,[ii] protože samozřejmě nemůže být utvořen (*formari*), pokud striktně neimplikuje pojem *živočich* (*trojstranný, vzdělaná*).

Vraťme se nyní ke vztahu *inesse*. Zastánci inherenční hypotézy se za daných předpokladů musí vyrovnat se dvěma problémy. Za prvé, právě uvedené pojetí zachází podle všeho se vztahem pojmové zahrnutosti tak, že entity odpovídající příslušným pojmům stojí v aristotelském vztahu „vypovídat se o subjektu“ spíše než v aristotelském vztahu „být v subjektu“. Inherenční hypotéza však chce Spinozovo *inesse* v 1D3 a

---

rozumět vztahu *pojmové* zahrnutosti. Tento „konceptuální“ význam výrazu „*involvere*“ je tedy na každý pád třeba extrapolovat a zdá se rozumné začít s běžně přijímaným pojetím vztahu pojmové zahrnutosti.

[i] Jsem si samozřejmě vědom filosofických komplikací spojených s analytičností a striktní implikací; budu je však ignorovat, protože na úvahu, která následuje, nemají (nakolik dohlížím) žádný dopad.

[ii] Samozřejmě za předpokladu, že rozsahy predikátů „*per se concipi*“ a „*per aliud concipi*“ společně vyčerpávají univerzální doménu. Mám za to, že k zajištění tohoto předpokladu je třeba provést *mutatis mutandis* obdobné kroky jako v případě 1a1: srv. výše, pozn. v na s. *.

1D5 interpretovat na bázi druhého, a nikoli prvního z uvedených aristotelských vztahů. Buď je tedy třeba tvrdit (a ještě lépe prokázat), že Spinoza zachází se vztahem *inesse* poněkud volně, takže aristotelské rozlišení mezi „být v“ a „vypovídat se o“ se rozostřuje nebo ztrácí na významu; anebo je třeba odmítnout předpokládané běžné pojetí pojmové zahrnutosti jako náležité vodítko pro určení významu vztahu *concipi* u Spinozy.

Za druhé, vyhlídky zastánců inherenční hypotézy se příliš nezlepší, připustíme-li pro účely argumentace přiměřenost první z nabízejících se strategií, tj. připustíme-li, že Spinozův úzus je poněkud volný – nejspíše na základě předpokladu, že pro Spinozu zkrátka cokoli, co odpovídá predikátovému termínu jakéhokoli subjekt-predikátového výroku (ať už jde o akcidentální nebo esenciální určení), platí za „jsoucí v“ denotátu subjektového termínu.[i] Takový předpoklad totiž vede k jasným absurditám: není pochyb o tom, že to, co odpovídá výrazu „živočich“ („vzdělaná“), pak platí za „jsoucí v“ tom, co odpovídá výrazu „člověk“ („vysoká vzdělaná žena“); v kombinaci se závazkem implikovaným v 1D5, podle nějž „*y*“ v „*x* je v *y*“ a „*y*“ v „pojem *x*-u zahrnuje pojem *y*-u“ musí odkazovat k jedné a téže entitě, to však vede k absurdnímu výsledku, že pojem *člověk* (*vysoká vzdělaná žena*) je striktně implikován v pojmu *živočich* (*vzdělaná*).[ii]

[i] Jak známo, toto stanovisko zaujímal Leibniz, který je ovšem podkládá výslovným odmítnutím rozlišení mezi akcidentálními a esenciálními určeními. Protože má však prováděná úvaha charakter *reductio*, není zapotřebí přijímaný předpoklad dále hájit.

[ii] K těmto absurditám nedochází v případě výroků jako „Tento živočich je člověk“ nebo „Tato vzdělaná entita je vysoká vzdělaná žena“ (jsou-li pravdivé). Prováděná *reductio* však samozřejmě platí i tehdy, vedou-li přijaté předpoklady k absurditám v *některých* relevantních případech.

Uzavírám tedy, že má-li být inherenční výklad vztahu *inesse* v 1D3 a 1D5 udržitelný, nelze se při výkladu vztahu *concipi* spokojit s navrženým běžným pojetím pojmové zahrnutosti, a to dokonce ani za předpokladu, že Spinoza užívá aristotelského vztahu „být v“ volněji. Problém slučitelnosti tak pro zastánce inherenční hypotézy vyúsťuje v úkol nalézt vhodný alternativní výklad vztahu pojmové zahrnutosti u Spinozy, tj. takový výklad, který by se vyhnul předvedeným obtížím a zároveň byl slučitelný s relevantními pasážemi *Etiky*.

Obraťme se nyní ke kauzální hypotéze. Vede si za předpokladu běžného pojetí pojmové zahrnutosti lépe? Podle této hypotézy je „*x* je v *y*“ v 1D3 a 1D5 ekvivalentní s „*y* je účinná příčina *x*-u“. Pečlivé promyšlení 1a4, 1a5, 1p2d, 1p3d, 1p6d2 a 1p8s2 ve vzájemných souvislostech pak potvrzuje, že podle Spinozy je vskutku „*x* je pojímáno skrze *y*“ ekvivalentní s „pojem *y*-u (účinné příčiny) je zahrnut v pojmu *x*-u (příslušného účinku)“. A je-li tomu tak, je zažehnán první z obou problémů, jimž musela čelit inherenční hypotéza: čteme-li spojení „*x* je pojímáno skrze *y*“ takto kauzálně, neobnáší závazek chápat entity označené příslušnými pojmy jako stojící v účinných kauzálních vztazích žádné obtíže. Vyvstávají zde nicméně komplikace jiného druhu. Uvažme nějaký nekontroverzní případ účinné příčinnosti, např. kauzální vztah mezi Sofróniskem a jeho synem Sókratem. Jak rozumět tomu, že pojem Sókratova otce Sofróniska je zahrnut – v uvedeném běžném významu pojmové zahrnutosti – v pojmu Sofróniskova syna Sókrata? Na první pohled nadějné je chápat tuto skutečnost jako ekvivalentní tomu, že alespoň některé pojmové popisy, které postačují k vyčlenění Sókrata (a ničeho jiného než Sókrata),[i] zahrnují nějaký postačující pojmový popis

[i] Pro stručnost budu tento typ popisu napříště označovat jako „postačující pojmový popis“.

Sofróniska. Tento pokus však selhává: výše ustavená kritéria nás totiž při bližším pohledu vždy zavážou k absurdnímu závěru, že *vše*, co je označováno jakýmkoli pojmem utvářejícím nějaký postačující pojmový popis Sofróniska, lze pravdivě vypovídat o Sókratovi.

Následkem toho je problém slučitelnosti pro zastánce kauzální hypotézy neméně palčivý než pro zastánce hypotézy inherenční. Rovněž úkol, do nějž tento problém vyúsťuje pro zastánce kauzální hypotézy, je obdobný, přestože cesta k jeho nastolení byla velmi odlišná: totiž vypracovat udržitelný alternativní výklad spinozovského vztahu pojmové zahrnutosti.

2. Řešení na bázi inherenční hypotézy

Nakolik dohlížím, zastáncům inherenční hypotézy se pro řešení problému slučitelnosti nabízejí dvě *prima facie* slibné strategie. První spočívá na myšlence, že za *y* v „*x* je pojímáno skrze *y*“ se mají dosazovat výhradně pojmy spinozovských atributů, a nikoli pojmy, resp. agregáty pojmů toho, co Spinoza vposled považuje za mody. Druhá strategie pak vychází z předpokladu, že *concipi* v 1D3 a 1D5 má vposled co do činění nikoli s tzv. prvními intencemi, nýbrž s tzv. druhými intencemi. Pojďme se na obě možnosti podívat blíže.

2.1 Atributy

První z uvedených strategií nachází solidní oporu jak v historickém kontextu, tak v textu *Etiky*. Jedním z mnoha důležitých motivů, za něž Spinoza vděčí Descartovi, je Descartovo průkopnické pojetí „přirozenosti a esence“ substance jako konstituované určitou

„*præcipua proprietas*, […] *ad quam aliae omnes referuntur*“,

přičemž všechny ostatní vlastnosti nějakou takovou *præcipuam proprietatem* „předpokládají“, díky čemuž platí za její „mody“:

„[*U*]*na tamen est cujusque substantiæ præcipua proprietas, quæ ipsius naturam essentiamque constituit, & ad quam aliæ omnes referuntur.* […] *Nam omne aliud quod corpori tribui potest, extensionem præsupponit, estque tantùm modus quidam rei extensæ; ut & omnia, quæ in mente reperimus, sunt tantùm diversi modi cogitandi. Sic, exempli causâ, figura nonnisi in re extensâ potest intelligi* […]. *Sed è contra potest intelligi extensio sine figurâ* […], *& ita de reliquis* […].“[i]

[i] Descartes, R., *Principia Philosophiæ I*, odst. LIII, AT VIII–1, 25.

Tato pasáž, stejně jako další relevantní místa v Descartových textech,[i] vede k výkladu, podle nějž lze rozdíl mezi kartesiánskými mody a kartesiánskými atributy jednoznačně artikulovat tak, že zatímco každé správné připsání daného modu nějakému subjektu striktně implikuje správné připsání určitého atributu témuž subjektu, opačná implikace nikdy neplatí, takže např. platí □*x*(*x* je krychlové □ *x* je rozlehlé), avšak nikdy naopak. Jinak řečeno, pojem každého kartesiánského modu je zahrnut – ve výše zavedeném běžném významu pojmové zahrnutosti – v pojmu nějakého kartesiánského atributu,[ii] avšak pojem žádného kartesiánského atributu není takto zahrnut v pojmu jakéhokoli jednotlivého modu.

Uvažme ve světle těchto faktů následující pasáž z *Etiky*:

---

[i] „[*E*]*xaminando modos omnes tam corporis quàm mentis, nullum plane animadverti, cujus conceptus a rei, cujus erat modus, conceptu non penderet*.“ (Descartes, R., *Sextæ Responsiones*, AT VII, 444): „*Sic extensio alicujus corporis, modos quidem in se varios potest admittere: nam alius est ejus modus, si corpus istud sit sphæricum, alius, si sit quadratum; verùm ipsa extensio, quæ est modorum illorum subjectum, in se spectata, non est substantiæ corporæ modus, sed attributum, quod ejus essentiam naturamque constituit. Sic denique cogitationis modi varii sunt: nam affirmare alius est cogitandi modus quàm negare, & sic de cæteris; verùm ipsa cogitatio, ut est internum principium, ex quo modi isti exurgunt, & cui insunt, non concipitur ut modus, sed ut attributum, quod constituit naturam alicujus substantiæ* […].“ (Descartes, R., *Notæ in Programma quoddam*, AT VIII–2, 348–349.) Srv. též Descartes, R., *Principia Philosophiæ I*, odst. LXI, AT VIII–1, 29, a *Notæ in Programma quoddam*, AT VIII–2, 350. V těchto posledních dvou pasážích je jako to, na čem závisejí mody, uvedena substance, a nikoli atribut; z kontextu je však zřejmé, že Descartes má na mysli substanci, nakolik její esenci konstituuje určitý atribut.

[ii] To je přísně vzato nepřesné, neboť některé pojmy, které nejsou pojmy substancí ani atributů, nemohou být podle všeho zahrnuty v žádném kartesiánském atributu (srv. k tomu Bennett 1984, 42–47; takové pojmy označuje Bennett jako „transkategoriální“). Tuto komplikaci však můžeme pro naše účely ponechat stranou.

„*Cogitatio attributum Dei est, sive Deus est res cogitans.*

Demonstratio. *Singulares cogitationes, sive haec, & illa cogitatio modi sunt, qui Dei naturam certo, & determinato modo exprimunt* (per 1p25c). *Competit ergo Deo* (per 1D5) *attributum, cujus conceptum singulares omnes cogitationes involvunt, per quod etiam concipiuntur*.“ (2p1,d)

Spinoza sice samozřejmě odmítá Descartovu pozici, podle níž je „přirozenost a esence“ každé substance konstituována právě jedním atributem,[i] citovaná pasáž však přesvědčivě ukazuje, že Spinoza souhlasí s kladením asymetrické závislosti modů na atributech na bázi pojmové zahrnutosti: jednoznačně se zavazuje k tomu, že pojem *každého* modu daného atributu zahrnuje pojem tohoto atributu,[ii] což znovu opakuje v 2p6d.[iii] Spinozova práce s atributy a mody v celé *Etice* dále ukazuje, že relevantní vztah zahrnutosti u něj zpravidla odpovídá, podobně jako u Descarta, běžnému pojetí vztahu pojmové zahrnutosti. Kromě toho se v naposledy citované pasáži Spinoza dovolává 1D5 takovým způsobem, že substituce atributů za *y* v „*x* je pojímáno skrze *y*“ prostě *musí* dávat nějaký dobrý smysl. A konečně máme-li na zřeteli kritéria zavedená výše

[i] Srv. zejména 1p10s.

[ii] Závěry vyvozované z citované pasáže, která se samozřejmě přímo týká pouze atributu myšlení a příslušných modů, lze poměrně bezpečně zobecnit na základě Spinozova přesvědčení, že *mutatis mutandis* stejný argument lze zkonstruovat i ohledně atributu a modů rozlehlosti (srv. 2p2d), a extrapolací tudíž nejspíše i ohledně libovolných dalších atributů a příslušných modů, pokud nějaké existují.

[iii] „[*U*]*niuscujusque attributi modi conceptum sui attributi, non autem alterius involvunt* […].“

v oddílu 1.1, lze sotva popřít, že zatímco každý modus vposled inheruje v nějakém atributu, žádný atribut nikdy neinheruje v jakémkoli modu.[i]

Uváží-li se toto vše, rýsuje se na první pohled uspokojivé řešení problému slučitelnosti. Každý modus inheruje v nějakém atributu a nikdy naopak, a pojem každého modu je zahrnut (v běžném smyslu) v pojmu nějakého atributu a nikdy naopak, a to aniž by u relevantních výrazů docházelo k ekvivokacím. Následkem toho nevzchází žádné absurdity, dosazujeme-li za *x*, resp. za *y* v „*x* je v *y*“, resp. v „*x* je pojímáno skrze *y*“ v 1D3 a 1D5 kartesiánské (a potažmo spinozovské) mody, resp. atributy; a způsob, jímž se 1D5 uplatňuje v citovaném 2p1d, jasně dosvědčuje, že takové dosazování Spinoza připouštěl. K zablokování aporií zkonstruovaných v oddílu 1.2 tudíž postačuje omezit obor proměnných vztahů „*x* je v *y*“ a „*x* je pojímáno skrze *y*“ právě na mody (v případě *x*), resp. atributy (v případě *y*).

Navzdory své *prima facie* přesvědčivosti musí nabídnuté řešení (nazývejme je nadále „řešení *A*“) čelit nejméně jedné závažné obtíži. *Definiendum* v 1D3 je totiž substance, nikoli atribut. Pro řešení *A* je však, jak se právě ukázalo, zcela zásadní a nepřekročitelné, aby se v 1D3 za *y* v „*x* je v *y*“ dosazovaly atributy, a nikoli substance. V kombinaci s výše citovaným 1a1 se pak ale zastánce řešení *A* stěží vyhne závazku tvrdit, že *každý* atribut je identický s nějakou substancí. A takový závazek podle všeho vede ke znepokojivému dilematu: buď musí podle Spinozy existovat právě tolik substancí, kolik je atributů, tj. každopádně více než

[i] Zdůrazňuji, že mi nejde o formulaci teze ohledně historicky správné interpretace vztahu ἐν ὑποκειμένῳ ἐστιν, jak s ním Aristotelés operuje v *Kategoriích*. Pouze uplatňuji jistá kritéria, která se s tímto aristotelským vztahem občas volně spojují, ve zcela odlišných kontextech (post)kartesiánské ontologie – ovšem způsobem, který byl v intelektuálním milieu 17. století podle všeho poměrně obvyklý.

jedna; anebo musí všechny spinozovské atributy, *qua* atributy, vposled platit za numericky jednu a tutéž entitu. Druhou možnost vylučují pasáže, v nichž Spinoza jednoznačně vylučuje, že by „rozlehlost“ a „myšlení“ byla pouhá dvě jména pro jednu a tutéž entitu – jde zejména o 1p10s a 2p7s, kde Spinoza jasně tvrdí, že jakkoli podle něj rozlehlost i myšlení konstituují esenci jedné a téže substance, zůstávají dvěma „reálně odlišnými“ konstituenty esence substance. A první možnost, která vzchází jako důsledek odmítnutí druhé možnosti v kombinaci se standardním pojetím identity jako transitivního vztahu, je právě tak nepřijatelná, protože je v přímém rozporu se Spinozovým substanciálním monismem.

Není však ukvapené považovat uvedené dilema za definitivní vyvrácení řešení *A*? Spinoza koneckonců má občas sklon říkat (anebo se alespoň zavazovat k tvrzení), že substance a atribut *jsou* vposled v nějakém smyslu identické.[i] Uvedené dilema proto představuje závažnou komplikaci pro každého vstřícného čtenáře Spinozy, a nikoli pouze pro zastánce řešení *A*: bez předpokladu, že dilematu lze nakonec nějak uniknout, je přece sotva možné brát celou Spinozovu ontologii vůbec vážně! Avšak je-li tomu tak, není tendenční nebo dokonce nelegitimní uplatňovat tuto obecnou obtíž selektivně právě proti řešení *A*? Mohlo by se totiž zdát, že kdyby obtíž byla takto fatální pro řešení *A*, byla by tak jako tak fatální pro celou Spinozovu ontologii, pročež by ztrácelo smysl zabývat se nuancemi 1D3 a 1D5; a naopak, lze-li se obtíži alespoň v principu vyhnout, pokud jde o Spinozovu obecnou pozici, bude to *eo ipso* platit i pro zvláštní případ řešení *A*, a celý problém zmizí.

Taková argumentace je v jednom podstatném bodě chybná, neboť přehlíží, že ne každé řešení obecné obtíže lze bez dalšího použít ve

[i] Srv. zejména 1p4d, 1p10d a 1p29s.

zvláštním případě řešení *A*: zastánci řešení *A* totiž musí navíc zajistit, aby případné řešení obecné obtíže nebylo v rozporu s podmínkou (jíž se nemohou vzdát), že jako substance může v 1D3 figurovat *jeden každý* atribut vzatý zvlášť; a není jasné, zda alespoň některá z navržených slibných řešení obecné obtíže mohou tomuto požadavku dostát.[i] Přesto však předvedená argumentace vede k diferencovanějšímu vyhodnocení vyhlídek řešení *A*. Na jedné straně se totiž díky ní ukazuje, že řešení *A* není jakožto obhajoba inherenční hypotézy tváří v tvář problému slučitelnosti zcela beznadějné. Na druhé straně je však díky ní zřejmé, že řešení *A* zavazuje své zastánce k velmi restriktivnímu řešení problému domnělé identity spinozovské substance a spinozovských atributů; a nedomnívám se, že takové restriktivní řešení je v současnosti k dispozici.

2.2 Druhé intence

Druhá strategie, která se zastáncům inherenční hypotézy vis-à-vis problému slučitelnosti nabízí, vychází z následující úvahy: Veškeré dosud uvedené rozbory vztahu *concipi* byly spoluurčeny zamlčeným předpokladem, podle nějž je tím, co Spinoza míní, když při vysvětlování

[i] Nevím o žádném po všech stránkách uspokojivém řešení obecné obtíže. Své tvrzení nicméně rozvinu vzhledem ke dvěma nedávným slibným návrhům. Curleyho návrh, podle nějž je třeba tváří v tvář obecné obtíži Spinozovu jedinou substanci identifikovat s agregátem všech atributů spíše než s jedním každým atributem vzatým zvlášť (srv. Curley 1998, s. 23–30), je s uvedeným požadavkem zjevně zcela neslučitelný. Benettův návrh, spočívající v jádru na předpokladu, že „[Spinozian] substance differs from [Spinozian] attribute only by the difference between a substantival and an adjectival presentation of the very same content“ (Bennett 1984, s. 62), je v tomto ohledu *prima facie* nadějnější, situace nicméně zdaleka není jasná.

vztahu *concipi* uplatňuje výraz „pojem *x*-u“, nějaký (více či méně úplný) pojmový popis nějaké jednotlivé entity, která kromě toho splňuje podmínky pro to, aby platila za modus, substanci nebo atribut; jinými slovy jde o předpoklad, že výraz „pojem *x*-u“ u Spinozy vždy vyjadřuje nějaký pojem první intence. Ale co když je tento předpoklad nesprávný a Spinoza ve skutečnosti zamýšlí vyjadřovat oním výrazem pojmy druhé intence, tj. samotné pojmy *modus, substance* či *atribut* namísto prvořádových pojmových popisů, které spadají po pojmy *modus, substance* či *atribut*? A nemohl by tento posun pomoci vyrovnat se s problémem slučitelnosti?

Kromě skutečnosti, že vedle řešení *A* se podle všeho jedná o jedinou alespoň na první pohled nadějnou strategii při traktování problému slučitelnosti, nachází tento návrh podporu i ve skutečnosti, že všechna Spinozova přímá vyjádření týkající se výrazu „pojem *x*-u“ v úvodních pasážích *Etiky* jsou vskutku dostatečně neurčitá pro to, aby připouštěla výklad jak na bázi prvních intencí (takže správné čtení by bylo „pojem *nějakého určitého* modu/substance/atributu“), tak na bázi druhých intencí (takže správné čtení by bylo „pojem modu atd.“ anebo snad dokonce „pojem *modus* atd.“).[i] Je proto namístě určit, co

[i] Kromě skutečnosti, že latina, podobně jako čeština, postrádá neurčité a určité členy, je tato neurčitost dána i Spinozovou pozoruhodnou praxí užívat pro odkazování k substancím, modům a atributům v rozhodujících pasážích pouze přivlastňovacích zájmen („*cujus conceptus*“ v 1D3) nebo jiných neurčitých pronominálních výrazů („*conceptus unius*/*alterius*“ v 1D3, 1a5 a 1p2d). Stojí za zmínku, že Descartovy výslovné pokusy odlišit substance a mody podobnou dvojznačností netrpí: způsob, jímž jsou za tímto účelem uplatňovány příklady tvaru a pohybu v *Principia Philosophiæ I*, odst. LXI (AT VIII–1, 29) jednoznačně vede k interpretaci na bázi prvních intencí; a v *Notæ in Programma quoddam* se Descartes v pasáži, která by sama o sobě byla v relevantním ohledu dvojznačná (AT VIII–2, 350), výslovně odkazuje k naposledy uvedené pasáži z *Principia Philosophiæ*.

přesně takové řešení (nazývejme jej nadále „řešení *SI*“) obnáší a zda může pomoci obhájit inherenční hypotézu tváří v tvář problému slučitelnosti.

Zdá se, že řešení *SI* čerpá svou *prima facie* přijatelnost především z následující úvahy: Podle inherenční hypotézy je 1D5 na každý pád třeba číst tak, že jestliže daná entita platí za modus, pak nutně platí mj. za existenčně závislou na něčem jiném. Tato implikace se ale zdá vést k tomu, že *pojímá*-li se nějaké *x* jakožto modus, je nutné, že se *ipso facto* pojímá ještě něco dalšího, od *x* odlišného. A textově podle všeho nic nebrání výkladu, podle nějž ve Spinozových rukou obnáší vztah *concipi* v 1D3 a 1D5 právě tento druh pojmové závislosti.

Náhled, že ontologické kladení (nebo pojímání) čehokoli esenciálně závislého *ipso facto* obnáší kladení (nebo pojímání, konotaci apod.) toho, na čem ono závislé závisí, působí přijatelně; a považuji za nekontroverzní, že tento náhled se týká v první řadě právě toho, co se obvykle označuje jako druhé intence. Méně přijatelně a bezproblémově ovšem při bližším pohledu působí jistý předpoklad, který je ve hře při specifickém uplatnění tohoto obecného náhledu v rámci řešení *SI* – totiž předpoklad, podle nějž dává dobrý smysl artikulovat relevantní vztah závislosti mezi druhými intencemi na bázi pojmové *zahrnutosti*.

Jakého smyslu zde totiž zahrnutost může nabývat? Zajisté nebude mít nic společného s výše rozvinutým běžným pojetím pojmové zahrnutosti, protože v takovém případě bychom se zavázali k absurditám typu □*x*(*x* je modus □ *x* je v tomtéž ohledu a tomtéž čase něco jiného než *x*). Jediný způsob, jak uvedený náhled učinit použitelným (alespoň *prima facie*) v rámci řešení *SI* – tj. jak uchovat alespoň nějakou souvislost s pojmovými vztahy a jak uplatňovat druhé intence, aniž by to vedlo

k absurditám –, by snad mohl spočívat v tom, že by se jedna z pravdivostních podmínek výroku druhé intence „*x* je modus“ kladla na bázi jeho *ex hypothesi* existenční závislosti na „něčem jiném“, konkrétněji tak, že by pravdivostní podmínky výroku „*x* je modus“ zahrnovaly *existenci* něčeho, co není *x* a co má určité zvláštní charakteristiky (jako např. být subjektem apod.) – podobně jako např. pravdivostní podmínky výroku „*x* je otec“ implikují za normálních předpokladů pravdivost výroku tvrdícího existenci potomka *x*-u.

Avšak i kdyby byl tento návrh sám o sobě věcně přijatelný, vede přesně vzato k závěru, že příslušné druhé intence navzdory zdání nevstupují – nechceme-li arbitrárně měnit význam relevantních termínů – do *žádného* vztahu pojmové zahrnutosti, dokonce ani v nějakém velice volném smyslu. Relevantní jádro pravdivostní podmínky, s níž návrh operuje, lze totiž vyjádřit následovně: □*x*(*x* je modus □ □*y*(*y* je něco jiného než *x*)). A pokud zde vůbec dává smysl hledat nějaký vztah pojmové zahrnutosti, pak to bude vztah, jehož termíny budou pojmy existence entit, jimž se dané druhé intence pravdivě predikují, a nikoli tyto druhé intence samotné.

Nyní by již mělo být zřejmé, v čem spočívá hlavní obtíž navrženého řešení *SI*. I tehdy, ponechají-li se stranou ošemetné (nyní však irelevantní) otázky, jak vlastně rozumět něčemu, jako je „pojem existence“, a potažmo zda lze vůbec smysluplně mluvit o „zahrnutosti pojmu existence v nějakém pojmu“,[i] zavazuje se řešení *SI* v konečném důsledku k výkladu, podle nějž jsou jak Spinozovo užití výrazu „*concipi*“, tak i způsob, jímž je tento výraz v *Etice* explikován, tak zavádějící, jak

[i] Tyto otázky považuji za irelevantní proto, že Spinoza sám zde podle všeho problémy nevidí (srv. např. 1d1) a naším cílem je určit význam určitých výrazů v kontextu dalších Spinozou přijímaných doktrín.

jen něco v dané oblasti může být. Řešení *SI* se totiž vposled zavazuje k tomu, že výraz „pojem modu zahrnuje pojem něčeho jiného“ (a následkem toho i výraz „modus je pojímán skrze něco jiného“) je přinejlepším zcela zavádějícím vyjádřením skutečnosti, že pojem existence každé entity, o níž se pravdivě říká, že je modem, zahrnuje pojem existence něčeho, co je od dané entity odlišné (*mutatis mutandis* totéž samozřejmě platí pro výraz „pojem substance nezahrnuje žádný pojem něčeho dalšího“, jak jej implikuje 1D3).

Takové vyústění budí oprávněné rozpaky: uvažme, jak podivně při bližším pohledu působí snaha postihnout fakt, že existence potomka *x*-u je implikována pravdivým výrokem „*x* je otec“, s pomocí výpovědí „pojem otcovství zahrnuje pojem něčeho jiného“ či „otcovství je pojímáno skrze něco jiného“. Pokud jsme ovšem ochotni tyto podivnosti tolerovat, ukazuje se řešení *SI* (samozřejmě za předpokladu, že výše podané rozbory jsou v pořádku) jako pádná, by sotva napadnutelná odpověď na problém slučitelnosti. Je tomu tak proto, že podle řešení *SI* se výraz „*x* je pojímáno skrze *y*“ nakonec ukazuje – navzdory krajně zavádějící explikaci na bázi pojmové zahrnutosti druhých intencí – jako do slova a do písmene vyjadřující vztah existenční závislosti *x*-u na *y*-u, aniž by docházelo k ekvivokaci na „*x*“ či „*y*“; a jelikož „*x* existenčně závisí na *y*-u“ je implikováno ve výrazu „*x* inheruje v *y*“, který *ex hypothesi* postihuje význam Spinozova „*x* je v *y*“ v 1D3 a 1D5, je závazku, že „*y*“ v „*x* je pojímáno skrze *y*“ a v „*x* je v *y*“ odkazuje k jedné a téže entitě, učiněno zadost. Stojí tedy snad alespoň za úvahu řešení *SI* problému slučitelnosti nakonec přijmout – výměnou za přidání koncepce pojmové zahrnutosti na beztak dlouhý seznam výstředností Spinozova idiolektu.

Na každý pád je nicméně zřejmé, že kdyby bylo k dispozici řešení relevantní formy problému identity substance a atributů u Spinozy, mělo by se upřednostnit řešení *A*; a možná je namístě přijmout řešení *A* jako pracovní hypotézu i ve stávající situaci, kdy náležité řešení problému identity substance a atributů zřejmě není na dohled. Dovršené řešení *A* by totiž pravděpodobně neobnášelo interpretačně nevstřícný krok, kdy je Spinozovi připsáno velmi výstřední zacházení s dobře zavedenými koncepcemi vztahu pojmové zahrnutosti. Mám tudíž za to, že řešení *SI* je třeba brát jen jako nouzovou výkladovou možnost pro případ, že by se problém identity substance a atributů ukázal být příliš obtížný nebo dokonce neřešitelný.

2. Řešení na bázi kauzální hypotézy

Podívejme se nyní na vyhlídky kauzální hypotézy v konfrontaci s problémem slučitelnosti. Kromě mutací řešení *A* a *SI* se zastáncům kauzální hypotézy nabízí ještě jeden způsob, jak vztah pojmové zahrnutosti oslabit tak, aby byl problém slučitelnosti eliminován. Nejprve představím a prodiskutuji tuto možnost a poté se vrátím ke kauzálním mutacím řešení *SI* a *A*.

2.1 Nepřímá zahrnutost

Uvedený specificky kauzální způsob, jak se vyrovnat s problémem slučitelnosti, spočívá na pokusu oslabit běžné pojetí pojmové zahrnutosti prostřednictvím postulátu, podle nějž k tomu, aby pojem *X* platil za

spinozovsky zahrnutý v jiném pojmu *Y*, postačuje, aby *X* představovalo nepřímou pojmovou složku nějakého pojmu *Z* takového, že *Z* je zahrnut – ve výše rozvinutém běžném smyslu pojmové zahrnutosti – v *Y*. V podobě přizpůsobené cílům naší debaty lze tento obecný postulát explikovat následovně: ačkoli žádný postačující pojmový popis [*e*] daného účinku *e* nezahrnuje (v běžném významu zahrnutosti) jakýkoli postačující pojmový popis [*c*] odpovídající příčiny *c*, k tomu, aby [*c*] platil za spinozovsky zahrnutý v nějakém [*e*], postačuje, aby [*c*] byl nepřímo obsažen v nějakém pojmu *Z* takovém, že *Z* je v běžném smyslu zahrnut v daném [*e*]. A je zřejmé, že existuje alespoň jeden typ pojmu vyhovující roli pojmu *Z* v takto explikovaném postulátu, a sice pojem *být účinně zapříčiněn* [*c*]-*em*.

Hladké řešení problému slučitelnosti se tak zdá být na dosah: předpokládá-li se *ex hypothesi*, že daný účinek „je v“ odpovídající příčině, platí při uplatnění uvedeného postupu, že pojem daného účinku zahrnuje pojem své příčiny, takže za předpokladu, že vztah *concipi* má vskutku význam, k němuž se Spinoza zavazuje v *Etice* (jak bylo ukázáno výše), platí účinek zároveň za to, co „je pojímáno skrze“ svou příčinu.

Navržená strategie je však, nakolik dohlížím, bohužel vposled neudržitelná. Nezamýšlím proti ní namítat (což se *prima facie* nabízí), že nepřímá zahrnutost je při bližším rozboru sotva slučitelná s jakoukoli přijatelnou koncepcí pojmové zahrnutosti, a to za prvé proto, že se zdaleka nejedná o triviální záležitost a Spinoza by nebyl první ani poslední, kdo by se takové subtilní chyby dopustil, a za druhé – a především – proto, že i když tuto námitku ponecháme stranou, trpí navržená strategie jinou vadou, která ji definitivně diskvalifikuje. Sevřeně řečeno jde o to, že za přesvědčivě doloženého předpokladu Spinozova determinismu (tj. velmi zhruba řečeno teze, podle níž každý jednotlivý

účinek plyne z nějaké jednotlivé příčiny s tzv. hypotetickou nutností)[i] v kombinaci s tvrzením – které je, přijímáme-li kauzální hypotézu, vlastně ekvivalentní s 1a1 –, že vše, co je, platí v nějakém ohledu za příčinu nebo za účinek (nebo za obojí, připustíme-li nenahodilou mnohoznačnost kauzálních vztahů), se oslabený vztah pojmové zahrnutosti mezi daným účinkem a odpovídající příčinou ukazuje být veskrze symetrický. Pojem *být účinnou příčinou* [*e*]-*u* je pak totiž v běžném smyslu zahrnut v nějakém postačujícím pojmovém popisu [*c*] dané příčiny *tehdy a jen tehdy*, když je pojem *být účinně zapříčiněn* [*c*]-*em* v běžném smyslu zahrnut v nějakém postačujícím pojmovém popisu [*e*] daného účinku. Taková symetrie je pro Spinozův nárok uplatňovat vztah *concipi* při jednoznačném rozlišování substance a modu zjevně fatální: potom by totiž *vše* platilo za to, co „je pojímáno skrze něco jiného“, tj. – podle 1D5 – za modus, přičemž některé z takto vymezených modů by zároveň platily za substanci. A to je absurdní hned ve dvojím ohledu: znamená to totiž nejen připisovat některým entitám v tomtéž ohledu neslučitelné přirozenosti, ale také vést rozlišení bez skutečného rozdílu. Tyto absurdity by se navíc kvůli výchozímu závazku, podle nějž „*y*“ v „*x* je v *y*“ i v „*x* je pojímáno skrze *y*“ musí odkazovat k téže entitě, přenášely i na vztah *inesse*.[ii] Uzavírám proto, že navržená strategie

[i] Srv. zejm. 1a3; 1p25s; 1p27; 1p33s1; 2D3e. Vztah hypotetické nutnosti, implikovaný kauzálním determinismem ve standardním tvaru, sice podle běžných standardů platí mezi výroky, resp. výpověďmi, a nikoli mezi věcmi či událostmi, situace u Spinozy je právě v tomto ohledu příznačně nejasná, jak nedávno ukázal Mason 2007, 1. kapitola. Nemohu zde detailně zkoumat sám pojem kauzálního determinismu ani Spinozovo specifické pojetí kauzálních vztahů. Zdůrazňuji však, že moje následující argumentace je zcela neutrální vůči silnějšímu pojetí, podle nějž je Spinoza nejen deterministou, nýbrž také necesitarianistou, tj. (zhruba řečeno) zastáncem teze, podle níž je existence nejzazší příčiny mimo deterministické kauzální řetězce absolutně nutná.

[ii] V tomto kontextu srv. i 1p6d2.

nepřímé obsaženosti je, navzdory své *prima facie* přesvědčivosti, v konfrontaci s problémem slučitelnosti z pozic kauzální hypotézy zcela nepoužitelná.

3.2 Druhé intence

Zastáncům kauzálního čtení 1D3 a 1D5 se nabízí úvaha analogická té, která motivuje řešení *SI* v případě inherenční hypotézy: co když Spinoza v rámci kauzálního čtení vztahu *concipi* zamýšlí označovat pomocí výrazů „pojem příčiny", resp. „pojem účinku" nikoli úplné pojmové popisy entit, které mají platit za příčiny, resp. účinky, nýbrž pojmy druhé intence *příčina*, resp. *účinek*? I v tomto kauzálním kontextu dává velmi dobrý smysl mít za to – analogicky k rozvinutí výchozí úvahy v oddílu 2.2 –, že pojímá-li se něco jakožto účinek, obnáší to *ipso facto* závazek pojímat něco jakožto odpovídající příčinu, což bezpochyby činí smysluplným tvrzení, že vše, co platí za účinek, pojmově závisí na něčem, co platí za příčinu.[i] A jelikož za předpokladu takové interpretace pojmové zahrnutosti, jak ji implikuje vztah *concipi*, se v konečném důsledku lze zbavit všech aporií zkonstruovaných v oddílu 1.2, mohlo by se zdát, že přechod k druhým intencím je pro zvládnutí problému slučitelnosti v kauzální podobě nadějným východiskem.

Tato kauzální verze řešení *SI* se musí potýkat s *mutatis mutandis* stejnými obtížemi jako verze inherenční. K nim však navíc přistupuje

[i] Na podporu takového výkladu se na první pohled lze dovolávat i 1a4 („*Effectûs cognitio à cognitione causæ dependet, & eandem involvit*"), zejména promýšlí-li se tento axiom v kombinaci s 1a5.

ještě obtíž, která se ukázala být fatální pro předchozí strategii nepřímé zahrnutosti a která je neméně fatální i pro kauzální podobu řešení *SI*: totiž skutečnost, že za předpokladu interpretace na bázi druhých intencí se vztah pojmové obsaženosti stává striktně symetrickým. Kauzální verze řešení *SI* tak v konečném důsledku vyúsťuje do absurdit stejného druhu jako strategie nepřímé zahrnutosti.[i]

3.3 Atributy

Jsou-li tedy dosud provedené kritické rozbory v zásadě správné a neexistuje-li žádný další způsob, jak se vyrovnat s problémem slučitelnosti, nezbývá zastáncům kauzální hypotézy než se obrátit k výkladu, podle nějž je za *y*, resp. *x* ve výrazu „pojem *y*-u (účinné příčiny) je zahrnut v pojmu *x*-u (odpovídajícího účinku)“ třeba dosazovat výhradně spinozovské atributy, resp. mody (nazývejme tento návrh napříště „řešení A_C“). Jaké jsou vyhlídky kauzální hypotézy v tomto posledním útočišti?

[i] Je důležité mít na paměti, že tato fatální námitka ze symetrie není použitelná (alespoň nakolik dohlížím) v případě řešení *SI* v inherenční podobě. Relevantní rozdíl mezi inherenčními a kauzálními kontexty je následující. V případě kauzální hypotézy zastupují „*x*“ a „*y*“ ve výrazech „*x* je v *y*“ a „*x* je pojímáno skrze *y*“ účinky, resp. příčiny, což jsou striktně komplementární pojmy, takže pojem druhé intence *příčina* je neméně závislý na pojmu druhé intence *účinek* než naopak. V případě inherenční hypotézy naproti tomu „*x*“ a „*y*“ v oněch výrazech nezastupují ani tak striktně komplementární pojmy *predikát* a *subjekt*, jako spíše pojmy *neúplná entita* a *úplná entita* (anebo *existenčně závislá entita* a *existenčně soběstačná entita*). A zatímco nepochybně platí, že pojem druhé intence *neúplná entita* závisí na pojmu druhé intence něčeho jiného, neplatí to o pojmu druhé intence *úplná entita*.

Především mám za to, že proti uvedenému návrhu nelze uplatnit zničující námitku ze symetrie pojmové závislosti, která diskvalifikovala alternativní pokusy vyrovnat se s problémem slučitelnosti na půdě kauzální hypotézy. Fatální symetrie totiž u obou alternativních pokusů vzešla vinou specifických interpretačních kroků, totiž připuštěním vztahu nepřímé zahrnutosti pojmů, resp. převedením domén diskursu v 1D3 a 1D5 do oblasti pojmů druhé intence. V oddílu 2.1 jsme naproti tomu viděli, že vztah pojmové zahrnutosti mezi atributy a mody lze beze zbytku analyzovat na bázi přímé pojmové zahrnutosti; a není žádný důvod předpokládat, že by termíny této přímé pojmové zahrnutosti neodpovídaly pojmům první intence.

Když jsme se takto vyhnuli fatálnímu nebezpečí, je pro řešení A_C zjevně zcela zásadní prokázat, že Spinoza byl ochoten považovat atributy za příčiny příslušných modů. A vskutku lze pro toto Spinozovo stanovisko snést přesvědčivé textové doklady. Spinoza výslovně píše:

„*Cujuscunque attributi modi Deum, quatenus tantùm sub illo attributo, cujus modi sunt, & non, quatenus sub ullo alio consideratur, pro causâ habent*.

Demonstratio. *Unumquodque enim attributum per se absque alio concipitur* (per 1p10). *Quare uniuscujusque attributi modi conceptum sui attributi, non autem alterius involvunt; adeóque* (per 1a4) *Deum, quatenus tantùm sub illo attributo, cujus modi sunt, & non, quatenus sub ullo alio consideratur, pro causa habent.* Q.E.D.“ (2p6,d)[i]

[i] Srv. též 2p45d: „[*R*]*es singulares* (per 1p15) *non possunt sine Deo concipi; sed, quia* (per 2p6) *Deum pro causâ habent, quatenus sub attributo consideratur, cujus res ipsæ*

Způsob, jímž Spinoza v citované pasáži a v obdobných kontextech[i] pracuje s 1a4, navíc potvrzuje, že Spinoza skutečně může konzistentně dosazovat za *y* jednu a tutéž entitu jak v „*x* je v *y*“, tak v „*x* je pojímáno skrze *y*“ i tehdy, čtou-li se tyto výrazy na bázi kauzální hypotézy.[ii] Zdá se tedy, že řešení A_C konečně skýtá zastáncům kauzální hypotézy v konfrontaci s problémem slučitelnosti udržitelné východisko.

To však samozřejmě zdaleka neznamená, že by problém slučitelnosti na půdě kauzální hypotézy platil za vyřešený. Mělo by totiž být zřejmé, že ani řešení A_C se nevyhne otázce, která, jak se ukázalo výše, prozatím stojí v cestě úspěchu řešení *A* v kontextu inherenční hypotézy – totiž otázce interpretace identity spinozovské substance a atributů. A nezdá se, že by kauzální hypotéza jako taková poskytovala při řešení této zásadní otázky jakékoli nezávislé podněty.

4. Závěr

Předložená studie má za cíl přispět skromným dílem k zodpovězení nesnadné otázky, co přesně má Spinoza na mysli, když v 1D3 a 1D5 pracuje se vztahy *inesse* a *concipi*. Soustředil jsem se při tom na přehlížený problém slučitelnosti, který – jak jsem se pokusil ukázat –

---

modi sunt, debent necessariò earum ideæ (per 1a4) *ipsarum attributi conceptum, hoc est* (per 1d6), *Dei æternam, & infinitam essentiam involvere*.“

[i] Srv. zejm. 2p45d citovaný v předchozí poznámce.

[ii] Další nezávislý doklad pro toto tvrzení poskytuje způsob, jímž je 1a4 uplatňován v 1p3d a v 1p6d, v kombinaci s 1D3 (na niž se Spinoza v 1p6d rovněž odvolává). (Za tento postřeh vděčím Margaret Wilsonové; srv. Wilson 1991, s. 139.)

může představovat důležitou *crux* při hodnocení dvou v současnosti nejslibnějších konkurenčních interpretací vztahů *inesse* a *concipi*, totiž tzv. inherenční hypotézy a tzv. kauzální hypotézy. Nedomnívám se, že by mé závěry umožňovaly spor mezi oběma hypotézami definitivně rozhodnout. Věřím nicméně, že se díky konfrontaci obou hypotéz s problémem slučitelnosti podařilo odhalit některá jejich slabá místa a jasně formulovat jisté netriviální a dosud nenaplněné závazky, k nimž obě hypotézy vedou. Obě hypotézy se totiž v konečném důsledku zavazují k velmi specifickému řešení mimořádně náročné problematiky Spinozovy identifikace substance s jejími různými atributy. Asi nejdůležitější obecné poučení, které studie poskytuje, tak spočívá v poznatku, že otázka významu vztahů *inesse* a *concipi* na jedné straně a otázka identity spinozovské substance a jejích atributů na straně druhé jsou mnohem provázanější, než se obvykle má za to: jsou-li předvedené úvahy správné, nemůže si ani jedna z konkurenčních hypotéz byť v náznaku nárokovat koherentní výklad vztahů *inesse* a *concipi*, dokud nepodají skutečné řešení problému identity substance a atributů v určité velmi restriktivní formě.

Seznam zkratek:

AT – *Œuvres de Descartes* (citováno podle svazku a strany)

Cat. – Aristotelés, *Kategorie*

Bibliografie:

Aristotelés, 1831, *Aristoteles Graece*, ed. Immanuel Bekker, Berlin: Georg Reimer.

Bennett, J., 1984, *A Study of Spinoza's* Ethics, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Bennett, J., 1991, „Spinoza's Monism: A Reply to Curley", in: Yovel, Y. (ed.), *God and Nature: Spinoza's Metaphysics*, Leiden: E. J. Brill, s. 53–59.

Bennett, J., 2001, *Learning from Six Philosophers*, sv. 1., Oxford: Clarendon Press.

Carriero, J., 1995, „On the Relationship between Mode and Substance in Spinoza's Metaphysics", *Journal of the History of Philosophy* 33, s. 245–273.

Curley, E., 1969, *Spinoza's Metaphysics: An Essay in Interpretation*, Cambridge: Harvard University Press.

Curley, E., 1991, „On Bennett's Interpretation of Spinoza's Monism", in: Yovel, Y. (ed.), *God and Nature: Spinoza's Metaphysics*, Leiden: E. J. Brill, s. 35–51.

Curley, E., 1998, *Behind the Geometrical Method: A Reading of Spinoza's* Ethics, Princeton: Princeton University Press.

Descartes, R., 1983, *Œuvres de Descartes*, 11 sv., ed. Ch. Adam a P. Tannery, Paris: Vrin.

Gueroult, M., 1968, *Spinoza I: Dieu*, Paris: Aubier-Montaigne.

Mason, R., 2007, *Spinoza: Logic, Knowledge and Religion*, Aldershot: Ashgate.

Spinoza, B., 1925, *Spinoza Opera*, 5 sv, ed. C. Gebhardt, Heidelberg: Carl Winter.

Wilson, M., 1991, „Spinoza's Causal Axiom [*Ethics* I, Axiom 4]", in: Yovel, Y. (ed.), *God and Nature: Spinoza's Metaphysics*, Leiden: E. J. Brill, s. 133–160.

Abstract

In this paper, I examine the prospects of the two major views of how to interpret the ‘inesse’ relation in Spinoza’s definitions of substance and mode in the Ethics - the ‘inherence’ interpretation and the ‘causal’ interpretation. I argue that these interpretations face a problem in reconciling the claim that modes ‘are in’ substance with the claim that modes are conceived through substance. I consider a number of strategies that proponents of these readings might use to overcome the problem, and conclude that none is really satisfactory.